

BEKTAŞILIK¹

Ma'sumî

Çeviren: Mürsel Öztürk*

ÖZET

Bektaşilik, bir Türk tarikatı olarak XIII. yüzyılın ortalarında Anadolu'da ortaya çıkmış, kısa bir sürede yayılarak Anadolu'dan başka, başta Arnavutluk olmak üzere Balkanlarda, Mısır'da ve Irak'ta büyük bir gelişme göstermiş, İlk Osmanlı sultanlarını etkilemiş ve Yeniçerilerin resmî tarikatı olmuştur. Bu yüzden Yeniçerilerin 1826 yılında ortadan kaldırılmasına kadar Osmanlı devletinde itibar ve saygı görmüştür. Kuruluşundan bir süre sonra bazı aşırı görüşlü tarikatlere müsamaha göstererek onların içlerine sızmasına göz yummuş, bu yüzden Sünnî inançlı kimselerin tepkisini çekmiştir. Düşünce yapısı, şiiri, musikisi ve sanatıyla Türk kültürüne renk katmış, Türk diline büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Veli, Bektaşilik, Alevilik, Hurufilik.

ABSTRACT:

Bektashism appeared in Anatolia as a Turkish path in the middle of XIII century. It spreaded in a short time and besides Anatolia it is appropriated firstly in Albania then Balkans, Egypt and Irak. Moreover this belief impressed Ottoman sultans and became the formal parth of Yeniceri soldiers For this reason it had been respected until 1826 the time of Yeniceri soldiers' elimination. After a while as it tolerated some exaggerated orders it took Sunni people's response. With its way of thinking, poems, musical peculiarity and artistic style it contributed to Turkish and Turkish language became richer.

Key Words: Hacı Bektash Veli, Bektashism, Alevism, Hurufilik (a kind of belief).

(Bektaşilik;) Küçük Asya, Balkan Yarımadası, Irak ve Mısır'da taraftarlara sahip olan sufi tarikatlerindedir. Türk kavminin Küçük Asya'ya göç etmesi, bu kavmin kendi gücüne olan inancına ve onların bağımsızlık ihtiyacı duymasına dayanan bir hareket idi. Onlar, hedefleri, İslâm dininin yayılması ve Hakkın tesis edilmesi için başka ülkeleri alma konusunda birçok zahmet ve meşakkate göğüs germek olan Arap fatihlerinin düşüncelerine alışık idiler ve İslâm'a girince de Müslüman olmayan ülkelerin fethi konusunda Müslümanların bu İslâmî ilkesine sarıldılar. Türklerin dinin zahiri kısmına yönelişleri, onların tasavvufa ve gaybî güçlerden fayda aramaya yönelmeleriyle birlikte oldu. Fütüvvet ayini, tasavvuf çerçevesinde bir akım olarak Türk gazilerin gönlünü dolduruyordu. Elbette bu ayininin çok eskiden beri Şekik-i Belhî (194 / 809), Hatem-i Asem (237 / 851) gibi zahitlerin yaşam ilkesi olduğu bilinmektedir. Her hâlükârda Fütüvvet VII./XIII. yüzyılın başında Müslümanların gözünde, bilhassa Abbasi hâkimiyeti dışındaki ülkelerde, önemli bir yer ve makam buldu. Bu iddianın en belirgin örneği Şeyh Şihabeddin Ömer-i Suhreverdî (Ö.632/ 1234)dir. Abbasî Nasır (575-622/ 1179-1225) onu elçi olarak peş peşe Mısır'a gönderdi ve o, Sultan Muhammed Harizmşah'ın (596-617 / 1199-1220) Bağdat'a saldırı için niyetlendiği 614 /1217 yılında onunla konuşmaya gitti. Ayrıca Nasır, onu I. İzzeddin Keykavus'a (617 /1220) Fütüvvet elbisesi giydirmesi için Konya'ya gönderdi. Onun Konya'ya girişi halk arasında büyük bir coşku uyandırdı. O kadar ki dediklerine göre bütün şehir halkı onun elinden tasavvuf hırkası giydi.²

Moğol saldırısıyla Türkmen kabileleri Küçük Asya'ya sürüldüler. Sufilerin İran'ın Kuzeydoğusundan kaçışı da bu göçlerle birlikte ve aynı zamanda oldu. Kesin olan şudur ki Moğolların saldırısından sonra Sufilerin düşünceleri İslâm dünyasında daha çok yayıldı. Çünkü dinî Şaman olan Moğollar, Sufilerin dini yorumlayışlarını şerî yoruma tercih ediyorlardı. Ayrıca maddî yaşamları Moğollar tarafından yağmalanmış olan halkın, çaresiz olarak bir yere sığınması gerekiyordu ve güya sufilik, bütün o maddi ve manevi kargaşa

¹ Bu makale, Ma'sumî, Bektaşîyye, Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî, c.VI, Tahran 1383 Ş, s. 190-197'den çevrilmiştir.

* Prof.Dr., Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü

² Burada hata vardır. I. İzzeddin Keykavus'un yönetim yılları 1211-1219 yıllarıdır. Halife Nasır'ın Suhreverdî'yi kendisine elçi olarak gönderdiği kişi, I. İzzeddin Keykavus değil, Sultan I. Alaaddin Keykubad'dır (1219-1236). Bu konuda bak. İbn Bibî: El Evamirü'l-Ala'iyye, fi'l-Umuri'l-Ala'iyye (Selçunname), çev: Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1996, c.I, s. 248 vd.

arasında onlar için sanal bir dünya yaratılması konusunda yardım edebiliyordu. Buna göre Moğol saldırısından sonra Sufiliğin yayılması, aslında ona siyasi bir içerik de kazandırdığı söylenebilir. Mevlâna (604-672 / 1207-1273) da aynı sıkıntılı devirlerde babasıyla birlikte Belh'ten göç etti (610 / 1213). Müslüman ülkeleri dolaştıktan sonra Konya'ya ulaştı. O, kendi tarikatini oluşturmada eşraf yöntemini takip ediyor, halkı harekete ve karışıklık çıkarmaya değil, ticarete ve çalışmaya teşvik ediyordu. Bu iş, Bizans bölgelerindeki cephelelerdeki karışıklıkları önlemek ve halkı sakinleştirmek yönündeki Selçuklu siyaseti ile paralel idi. Bu durum Toros'un dağlık ve fakir mıntıklarına yeni yerleşmiş ve daha mamur yerlerde oturmak için yayılmaya şiddetle ihtiyaç duyan Türkmenlerin işine gelmedi ve Türklerin genel olarak Mevlâna'nın düşüncesine muhalefet etmesine sebep oldu. Bu arada Küçük Asya'daki Babailer tarikatının öncüsü olan Halep nahiyelerinden Kefersud'un suffilerinden Baba İlyas³ (637 / 1239)adlı birisi, fırsatı ganimet bilip Türkmenlere cihangirlik ve yayılma isteği ruhunu aşladı. O, Selçuklu sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (634-642 / 1236-1244) zulmü karşısında başkaldırmak ve ayaklanmak için harekete geçti. Özünü Şia'dan alan ve sonraları Bektaşiliğin çekirdeği olan bu başkaldırma, 638 / 1240 yılında bastırıldı ve lideri öldürüldü.

Bektaşilik tarikatının kurucusu Hacı Bektaş Veli (ö. 699/ 1299)⁴ Nişabur halkından, İmam Musa Kazım'ın soyundan, Lokman Perende'nin müritlerinden, Ahmed Yesevî'nin (ö. 562/1166) halifelerindendir. Onun Horasanlı olması Melametî olduğunu gösterir. Hayatı hakkında elde fazla bilgi bulunmamaktadır. Hatta hangi tarihte İran'dan Küçük Asya'ya geldiği de bilinmemektedir. Bazıları onu Baba İshak'ın müritleri arasında saymışlar, bazıları da tarihî varlığından şüphe etmişler ve Baktaşî tarikatının gerçek kurucusunun Balım Sultan /Balım Baba (ö.922/1516) olduğunu söylemişlerdir. Elde Hacı Bektaş'ı kesin olarak Bektaşî tarikatının kurucusu olarak gösteren bir belge bulunmamaktadır. Denildiğine göre o, Babailerden ve Vefaîyye tarikatının (Mısır Şazeliye'sinden ayrılmış fırkalarından) mensuplarından imiş. Şunu da hatırlatmak gerekir ki o devride her büyük şeyhin taraftarlarını o şeyhin adıyla anarlardı. Öyle ki Baba İshak'ın taraftarlarını Babaiyye, Sarı Saltık'ın arkasından gidenleri Saltukiyye, Barak Baba'nın müritlerini Barakiyye ve Yunus Emre'ye bağlı olanları Emriyye diye adlandırılırdı. Muhtemelen Hacı Bektaş'ın taraftarları da başlangıçta Bektaşî adına aldılar. Sonra bu adlandırma bu tarikatın kuruluşunda etkili oldu. Hacı Bektaş'ın yaşamış olduğu kesindir. Fakat onun izinden gidenler, kendi şeyhleri hakkında mübalağalarda bulunan ve onlara olağan üstü işler atfeden diğer sufi tarikatlerinin taraftarları gibi onun hayat hikâyesini efsane ile karıştırdılar. Bu yüzden onun hakkında söylenmesi gereken şeyler belirsiz ve söylenmeden kaldı. Ondan bahseden en eski kaynak Ahmed Eflâkî'nin 718-754 / 1318-1353 yılları arasında Mevlâna ve sülâlesi hakkında yazmış olduğu *Menâkibü'l-Arifin*'dir. Bu kitap, Hacı Bektaş'ı Mevlâna'nın çağdaşı saymış, onun hakkında efsaneyle karışmış rivayetler nakletmiştir. Eğer Eflaki'nin yazdığını dayanır ve onun tarihçilerin metodundan başka bir metotla kitabında ölmüş olan kimseleri anmış olmasını kabul edersek, Hacı Bektaş'ın 718 /1318'den yani kitabın ilk yazılış yılından önce ölmüş olduğunu kabul etmemiz gerekir. Onun ölüm yılı olarak bazılarının kabul ettikleri 738 / 1337 yılını, muhtemelen Ebced hesabıyla Bektaşîyye kelimesine denk gelsin diye Hurufiler uydurmuş olmalıdır. Her hâlükârda Hacı Bektaş, Türkler arasında büyük bir şöhret kazanıp taraftarları onun etrafında toplanınca Bektaş ona özel isim oldu. Mısır serdarlarından Bektaş Fahri (ö. 706/ 1306), Bektaş Mansurî (ö.757 / 1356) ve VIII.(XIV.) yüzyılda yaşamış olan diğer iki Bektaş gibi bazı kimseler de Bektaş'ı kendilerine lakap olarak aldılar.

³ Bu kişi, İbn Bibî'ye göre Baba İshak'tır. Baba İshak ve Babailer isyanı hakkında bak. İbn Bibî, a.g.e. c.II, s. 49 vd.; Ahmet Yaşar Ocak, Babailer İsyanı, Ankara 2002

⁴ Hacı Bektaş'ın ölüm tarihi tam olarak bilinmemesine rağmen burada bu konuda verilen 699/1299 tarihi hiçbir kaynakta yer almamaktadır. Onun ölüm tarihi olarak iki görüş mevcuttur: Bunlardan ilki 669 /1270 ve ikincisi 738/1338 tarihidir.

Bu tarikatın gelişip yayılması, Osmanlı İmparatorluğu'nda oldu. Çünkü Hacı Bektaş, ikinci Osmanlı sultanı Orhan Gazi(724-761/ 1323-1358) ile çağdaşı⁵ ve denildiğine göre onun katında saygınlığa sahipti. Onun Yeniçeri askerleriyle olan ilgisinin onların İslâm dinine girmelerine ve savaşlarda başarı göstermelerine sebep olduğunu söylerler. Bu konudaki bir şiir şöyle der:

“Rum'da İslâm ve iman açığa çıktı. Bütün bunlar Seyyid Bektaş sayesinde oldu.

Rum ülkesine Şiilik mezhebi ortaya çıktı; bütün ülke Şii ve mümin oldu.”

Meşhur bir rivayete göre Hacı Bektaş, Sekizinci İmam'ın torunlarından idi. Sünnî mezhep taraftarıydı. Fakat içinden Şia mezhebine tutuyordu. Bilhassa İmam Sadık'a çok bağlı idi. Bektaşî dervişleri de her ne kadar başlangıçta Sünnî mezhebini tutsalar da git gide İmamlık Şia'sına yöneldiler. Çok geçmeden Şia muhaliflerine lanet ve nefret okuyup, Kerbela şehitlerine yas tutma konusuna büyük bir özen göstererek ılımlı Şia'dan ayrıldılar ve gulüve⁶ yöneldiler. Bektaşî tarikatının şeyhleri, dinî hükümlere uyma konusunda müsamaha gösterdiler. İsmailîler gibi dinî hükümleri yorumlayarak batına yönelmeyi, dinî farzlardan el çekmek için dayanak yaptılar ve masum imamların kabirlerini ziyareti ibadet yerine koydular. Tekkelerini, Kerbela, Necef ve Kazimeyn de dâhil olmak üzere Osmanlı ülkesinde yaygınlaştırdılar. O devirde Osmanlı toplumu, Hıristiyan-Rum ve Müslüman-Türk olmak üzere iki gruptan meydana geliyordu ve bunlar, bir taraftan Hıristiyanlık ve İslâm'a ve diğer taraftan resmî İslâm ile çoğunluk tasavvufuna aracılık edecek tek bir inancın beklentisi içindeydiler. Güya bu aracılığı Bektaşîler üstlenmiş, bunlar, amaçlarına ulaştıktan sonra git gide Şiiliğe meyletmişlerdir. Çünkü Şiilik, bu fırkayı manevî ve siyasi düşünceleriyle destekleyebilecek tek İslâm mezhebi idi. Bu şekilde Bektaşîlik Hıristiyan kökenli Yeniçerilerin galip inancı oldu. Bütün Anadolu'da yayıldı. Güç ve nüfuz kazandıktan sonra devlet desteğinden nasibini aldı. Yine inançta kendileriyle ihtilafı bulunmayan diğer Batını ayinleri kabul etti. VIII./XIV. yüzyılda Batı Anadolu'da askerler, cengâverler ve Rum mücahitleri denilen kimler arasında yayıldı ve Osmanlı fatihleri tarafından Balkan yarımadasına taşınarak Arnavutluk'a yol buldu. Bu yol bulma, Balkan yarımadası sakinlerini İslâmlaştırmada ve aynı şekilde Bektaşîlikle karışmış diğer tarikatlerin yayılmasında çok etkili oldu. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'de söylediği Bektaşîliğin Arnavutluk'ta Tepedelendi Ali Paşa tarafında yayıldığı görüşü doğru değildir. Bektaşîlik Balkan yarımadasında yeterli şekilde gelişmemiştir. Bunun muhtemel sebebi, Bektaşîlerin Türk olmasıdır. Çünkü Bektaşîlik, Irak ve Mısır'da da sadece o yörelerin Türkleri arasında kabul görmüştür. Diğer ülkelerin örf ve âdetleriyle uyumlu olmamasından dolayı onlar arasında o kadar yayılma gösteremedi. Tarihî ve edebî kaynaklara göre, Sarı Saltık ve Osman Baba gibi dervişler, Bektaşî tarikatının yayılması konusunda çok faal idiler. Evliya Çelebi, kitap ve kaynaklardan derlediği onların yaptığı bazı işleri *Seyahatname*'de nakletmiştir. Çelebi'nin sözlerinden anlaşıldığına göre XII./XVIII. yüzyılda Hacı Bektaş ve Bektaşîlerle ilgisi bulunmayan bir grup tarikat tebliğcisi, Bektaşî tekkelerine yol buldu. Bektaşîlik, başta Doğu Anadolu olmak üzere birçok bölgede yayıldı. XII./XVIII. ve XIII./XIX. yüzyıllarda Arnavutluk'ta gelişme kaydetti.

Vilayetname'nin yazdığına göre Hacı Bektaş'tan sonra Hacı Bektaş'ın evlâtlığı olan Hatun Ana'nın çocukları olan Çelebiler, Bektaşî tarikatının temsilcisi oldular. Balım Sultan (922 / 1516) onlardan idi. Annesi Hıristiyan bir Bulgar prensesi ve babası Mürsel Baba adlı bir Bektaşî olan o, Alevi kalıbı içinde Hıristiyan temsilcisi gibi görüldü. Bektaşîlik tarikatının bütün ayin ve erkânı, Hacı Bektaş'tan sonra ikinci kurucu sayılan Balım Sultan'dan önce şekillenmiştir. Balım Sultan, tarikatın ayin ve esasına bidatler yerleştirerek, tekkelerin iç teşkilatlarına daha düzenli bir şekil verdi. Tekkelerin etrafına toplanmış olan tarikat

⁵ Yazar biraz yukarıda onun 718 / 1318 yılından önce öldüğünü söyledi.

⁶ Gulüv, Kuran ve Sünnete dayalı yaygın İslâm anlayışının sınırlarını aşan inanç ve telakkileri nitelikle için kullanılan bir terim.

mensuplarını mücerret dervişler topluluğu şekline soktu. Bu dervişler asla evlenmezler, her zaman tekkelerde yaşarlar, bekârlıklarını göstermek için kulaklarına demirden yapılmış halkalar takarlardı. Elbette bu adet, daha önce Bektaşilikle sıkı münasebetleri olan Kalenderi tarikatinde de vardı. Her durumda Balım Sultan ıslahatından sonra kendilerini Hacı Bektaş soyundan sayan ve sonraları Çelebi (Mevlâna'nın ve Hacı Bektaş'ın torunlarına verilmiş bir addır) diye adlandırılan grup ile kendilerini Hacı Bektaş ile aynı tarikatten bilen (Baba olarak adlandırılan onun hakikî taraftarları) Balım Sultan'ın ıslahatını kabul etmiş olan grup arasına rekabet ve ihtilâf düştü. Bidat şeklinde veya resmî görüşe uygun olarak da olsa, her türlü meşru Şia görüşüne sadık olan Anadolu'da ve Rumeli'nde oturan Kızılbaş topluluklarının Çelebilerle kopmaz bir bağı bulunmasına rağmen Babaların tekkeleri tarikatın asıl merkezleri idi. Bunlar, şehirlerde ve köylerde gücü ve nüfuzu ellerinde bulunduruyorlardı. Tekkeler, sonraki devirlerde eski nizamı korumaktan aciz kalarak birbirinden koptu. Onların yerine şeyhin makamı babadan oğla geçen tekkeler ortaya çıktı.

Bektaşilik, diğer Batını tarikatler gibi sadece tarikatlerin gelişme gösterdiği büyük Sünnî merkezlerinde değil, köylüler, göçebe aşiretler, sınırda oturan askerler, Sünnîlik tesirinden bir dereceye kadar uzak kalmış olan kesimler arasında etkili ve geniş kapsamlı tebliğlerini yayma fırsatı buldu. Müphem ve tefsire açık bulunan inançlar karışımının hepsini kendisine ölçüt olarak aldı. VII/XIII. yüzyıldan XIX/ XV. yüzyıla kadar var olan Sufilik akımlarına baktığımız zaman bunların etrafına taraftar toplamak isteyen her tarikatın, bir şekilde müsamahakârlık usul ve ruhuna bağlı kaldığını anlarız. Bektaşilik de Müslümanlık ve Hıristiyanlık arasında dini bir inanç olarak zamana uyarak git gide fırsatçı bir mahiyet kazandı. Bektaşilikte diğer dinlerden ve tarikatlerden çeşitli izler göze çarpmaktadır. Bunlara örnek olarak aşırı Şii-Batınılığın(Galilik) çeşitli şekilleri, akidelerini Horasan Melametiyesi'nden almış olan Kalenderi Sufilerinin tabirleri, Türk göçerleri arasında yaygın olan Türk Şamanizminin izleri, Hurufilik fikirleri vs. verilebilir; ayrıca şunu da eklemek gerekir ki Bektaşiliğin başarısının sırrı, diğer Batını firkalar gibi onun rütbe sıralaması sistemiyle çeşitli makamlara ayrılmış olmasından ve her salikin bilgisi ölçüsünde belli bir eğitime tabi tutulmasından, her müridin ehliyet ve idraki ölçüsüne göre bir ölçü tayin etmiş olmasından ve zor meseleleri bir şekilde belirsiz ve değişken sözlerle çözmeye çalışmasındandır.

Balım Sultan'dan sonra yerine geçen kardeşi Kalender Çelebi, ikinci Babai isyanını başlatması yüzünden Kanunî Süleyman zamanında(926-974/ 1520-1566) 935 / 1528 yılında öldürüldü. Ondan sonra Bektaşî tekkesi, bir süre manevi etkisini kaybetti. Kalender Çelebi'nin ölümünden 23 yıl sonra Sersem Ali Baba(997 / 1588)Dedebaba (büyük şeyh) makamını kurdu. Ondan sonra tarikatın önde geleni dedebabalar oldular. Çelebiler de vakıfların yönetimini üstlendiler. Bu yüzden X./XVI. yüzyıldan itibaren Bektaşiliğin merkezî gücü Çelebiler ve Dedebabalar olmak üzere iki kola ayrıldı. Bu şekilde Balım Sultan'ın temelini attığı Alevileri ve Bektaşileri birbirinden ayıran erkân, Çelebiler ve Dedebabaları ortaya çıkararak ayrılık işini tamamladı. Çelebiler ile Dedebabaların ilişkisi bazen dostane olsa da genellikle hasmane oldu. Çelebi makamına çıkan kimselerin, dedebabalardan halifelik izni almaları gerekiyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nu meşru saymayan Aleviler, Safevîlerden etkilenecek Çelebilere ve Dedebabalara uydular. Bektaşiler, I. Şah İsmail Safevî'yi (905-930/ 1499-1523) Osmanlılara düşmanlığı sebebiyle kendilerinin önde gelen şairleri arasında andılar. Hatayî mahlasıyla Türkçe söylenmiş olan Şah İsmail'in şiirleri Eski Bektaşî şiirlerine çok yakındır.

Bektaşî dervişleri XIII./XIX. yüzyıla kadar Irak'tan Arnavutluk'a kadar uzanan yaygın bir teşkilâta sahip oldular. Yeniçerilerle mevcut olan yakın bağları sebebiyle devlet kademelerindeki memurlara etki etiler. Osmanlı sultanları ve devlet adamları da onlara saygı duydular ve taraftarlık ettiler. Fakat zaman geçtikçe Yeniçerilerin gücü Osmanlı yöneticilerinin gönlüne korku salmaya başlayınca bu durum Osmanlı sultanlarını Bektaşilere

karşı art niyetli yaptı ve Bektaşilerin itibarını azalttı. Sultan II. Mahmud'un (1223-1255 / 1808-1839) yöneticiliği döneminde Yeniçeri askeri ayaklanmaya kalktı. Yeniçeriler Bektaşiliği kendi tarikatı bildiklerinden ve Bektaşilerin de onların yardımına koştuklarından dolayı Osmanlı Sultanı Yeniçeri Ocağını ortadan kaldırırken (1241 / 1825) Bektaşi tarikatini de dağıttı. Büyük Bektaşi babalarını idam veya sürgün ederek, onların tekkelerinin ve dergâhlarının bir kısmını yıktı. Kütüphanelerini ateşe verdi. Ondan sonra Bektaşiler, faaliyetlerini devam ettirmek için külâhlarının yanında fes de giyerek, Nakşibendî şeyhlerinden icazet mektubu alıp onların tarikatine girdiler. II. Sultan Mahmud'un ölümüyle onun Bektaşiliği ilga fermanı unutulmaya bırakıldı. Bektaşi tekkeleri yeniden kuruldu. Bu devirde Bektaşilerin birçoğu, terakkiperver Jön Türklerin üyesi oldu. 1303/1924 yılında Atatürk (1923-1938) Sufilik fırkalarının faaliyetlerini yasaklayınca Bektaşiler, tarikatlerinin merkezini İstanbul'dan Arnavutluk'a naklettiler. 1323/ 1944'te Arnavutluk'ta da bütün Sufi kurumları ve dinî kurumlar, cemaatler ve o arada Bektaşilik de lağv edildi. Bu yasakların arkasından bazı Arnavut Bektaşileri Amerika'ya göç ettiler. 1331/ 1952 yılında Mishigan eyaletinde bir tekke kurdular. Arnavutluk'ta kominist rejimin çökmesiyle (1368-1369/ 1990-1991) o ülkedeki Bektaşi tekkeleri faaliyetlerine yeniden başladılar. Bugün Bektaşilik, Arnavutluk'tan başka Türkiye'de, Suriye'de, Mısır'da ve Avrupa'da oturan Türkler arasında az çok yaygındır.

Bektaşilik başlangıcından itibaren Sufî tarikatlerinden bazılarıyla ilişki ve irtibat içinde oldu. *Vilayetname*'de (*Menâkib-i Hacı Bektaş*) ve *Menakibü'l-Arifin*'de Hacı Bektaş, Mevlâna ve Şems-i Tebrizî hakkında efsaneyle karışık hikâyeler nakledilmiştir. Bunlardan Hacı Bektaş ile Mevlâna'nın arasının o kadar iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Mevlâna, Batını ve Zahirî inançları uzlaştıran barışçı bir özelliğe sahipti. Fakat Hacı Bektaş, onun *Makalat*'ından ve Mevlevi- Bektaşi örf ve adetlerinden anlaşılacağı gibi koyu bir Batını taraftarı idi. Bu ihtilaf ile o ikisinin kişilik özellikleri, onların arasındaki görüş ayrılığını açığa çıkarmaktadır. Engin ve derin bir bilgiye sahip olan Hacı Bektaş, kendi zamanın eğitimiyle de ilgilenmiş, isyan eden bir topluluğun mürşidi makamında kabul görmüştür. Onun ilmi, mezhebi ve meşrebi sadece bazı Mevlevi ilim sahipleri tarafından değil, bazı tarikat mensupları arasında da kınamaya ve tenkide maruz kalmıştır. Bektaşilik ozanları, şiirde ve musikide halkın zevkini göz önünde bulundurmuş, bu şekilde halkçılığı kendisine dayanak yapmıştır. Elbette Mevlâna ve Hacı Bektaş'a atfedilen (birbiri aleyhindeki) bazı sözler, o ikisinin ölümünden sonra onların taraftarları tarafından ortaya atılmış sözlerdir. Bununla beraber Bektaşi taraftarı olan Mevleviler de vardı. Mesela Mevlevi şair Nefî (ö. 1045 / 1635), Farsça divanında bulunan bir rubaisinde kendisinin Bektaşi olduğuna şöyle değiniyor:

“Gönül, Ali'nin sırlarının yüzünün aynasıdır; Hem de Hacı Bektaş-ı Veli'nin eski külâhıdır.

O, bazen ayna bazen aynacı olur; ezeli güzellik süsleyicisinin sermayesi olur.”

Abdülbaki Gölpınarlı şöyle yazıyor: “Mevleviler, aynı zamanda Bektaşi de olsalar, Mevlevi olmaya öncelik verdiler. Bektaşi ayini, hiçbir Mevlevi'yi tam olarak ikna etmez.”

IX/XV. yüzyılda bütün Anadolu'ya dağılmış olan Hurufiler, Osmanlı Padişahı II. Murad (824-828/1421-1424; 850-855/ 1446-1451) zamanında ve Fatih Sultan Mehmed'in saltanatının(848-850/1444-1446; 855-886/1451-1481) başlarında nüfuzunu saraya kadar genişletti. Vezir Mahmud Paşa, Fahrüddin Acemî ve Fakih İrani'nin (865/1460) şiddetli takiplerinden sonra varlıklarını korumak için Bektaşilerle karışarak inançlarını tebliğ etmeye devam ettiler. Ayrıca Osmanlı padişahı II. Bayezid'e (886-918/1481-1512) suikast düzenlemeye kalkan Torlak diye adlandırılan Kalenderiler de Bektaşilerin içine karıştılar. Bunlardan önce de çeşitli fırkaların Bektaşilerin arasına karıştığı tahmin edilebilir. Daha başlangıcından itibaren inanç açısından diğer fırkalarla fazla görüş ayrılığına düşmemiş olan Bektaşiler, Hurufilerin tesirinin de dışında kalmadılar. Hurufilerin birçok sözünü kabul ederek bunları Küçük Asya'da ve Balkan yarımadasında yaydılar. Ayrıca Bektaşi tekkelerinde

Fazlullah-i Hurufî'nin Cavidanname'si (Cavidan-i Kebir) ile Ferišteoğlu'nun Işkname'si okunan kitaplar arasında bulunuyordu.

Safevî hükümdarı I. Şah Abbas (996-1038 / 1587-1628) tarafından takibata uğratılmalarından sonra Hurufî taraftarları inançlarını saklamak zorunda kaldılar. Onların Bektaşilerin safına girmeleri, inançlarını gizli tutmak için buldukları yollardandı. Bektaşilik ve Şia'nın diğer Galiye fırkaları de birbirine tesir ettiler. Bu konuda A. M. Schimmel "Bektaşiliğin dış veya yerel ortamda bütün Sünnilik dışı akımlarla amel ettiği görülmekte " demektedir. Bektaşiliğin inanç ve pratiklerinde Kalenderilikle de benzerlikleri vardı. Kalenderilerin âdeti olan çehar darb (saç, sakal, bıyık ve kaş tıraşı) bunlardan biriydi. Halil Vahdetî Dede Baba(1060 / 1650) Hacı Bektaş'ı övdüğü bir tercibende onun bu işi yaptığını söylemiştir. *Vilayetname* de biat almak sırasında müridin saçını tıraş etmesi gibi bir usulden söz etmiştir. Eğer Bektaşî geleneğinde meşhur olan Kutbeddin Haydar, Haydariye tarikatının kurucusu Kutbeddin Haydar (618 / 1221) ise, Bektaşiliğin bu tarikatle de ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Vahidî'ye (929 / 1522) ait *Menakıb-i Hâce-i Cihan ve Netice-i Can* adlı esere göre de Abdallar, Kalenderiler, Haydariler, Camîler, Edhemîler ve Şemsîler inançta, sünnette ve dış görünüşte Bektaşilere çok benzemektedirler. Tarihî kaynaklara göre Bektaşiliğin eski zamanlardan beri Rum Abdalları olarak adlandırılan Sufiyeden bir fırka ile bağları vardı. O kadar ki onlara Bektaşî Abdalları da denilmiştir. Bütün bunlara göre Hacı Bektaş, Horasan Melâmetiyesinin devamı olan sade Babai ayin ve usulünün de taraftarı idi. Bektaşilik git gide Batını Şia fırkalarının müşterek inançlarını daha çok miras alarak onlarla karıştı.

Bektaşiliğin erkânının, düşüncelerinin, rütbe sıralamasının, giyim ve araçlarının, tekkelerinin, metinlerinin, önemli şahsiyetlerinin ve eserlerinin bir kısmı şu şekildedir:

A. Erkân, Düşünceler ve İnançlar:

Safevî hükümdarı I. Şah Tahmasb zamanında (930-984 / 1523-1576) yazılmış olan Alevilerin *Menakıb* veya *Büyük Buyruk* dedikleri *Bisati Risalesi*'nin yazdığına göre, Bektaşiliğin ilk erkânı aşağı yukarı koyu Alevi eğilimleri olan Ahilerin (VII./XIII. yüzyıl şeyhlerinden Ahi Evren'in taraftarları) erkânı ile aynı idi. Başta Hz. Ali olmak üzere Ehl-i Beyit sevgisi, Bektaşî inançlarının ana kaynağıdır. Onların inancına göre Hak, Muhammed, Ali bir hakikati beyan eden üç surettir. Hıristiyanlık teslisinden alınmış olan bu inanç, Bektaşî teslisi şekline girmiştir. Onlar, 12 İmama inanmakta ve İmam Cafer Sadık'a büyük bir saygı duymaktadırlar. Bu tarikatın taraftarları Caferî fikhını zahiren kabul ederler. Elbette onlar arasında haramdan sakınan ve gerçek Caferî ayininin taraftarları da bulunmaktadır. Bazı ayinler, onlar açısından şerî ibadetlerin yerini tutmaktadır. Örnek olarak her sabah ve akşam 12 İmam'a salâvat göndermek, Bütün Şiiler katında meşhur olan ve Bektaşilerin önemli dogmalarından sayılan Ali'ye methiye duaları okumak (Bektaşilere göre Hz. Peygamber Uhud gazasında yaralanınca Cebrail'in telkiniyle o duayı okuyarak şifa buldu), Muharrem'in ilk on gününde su içmemek (Bu on günde sadece su içmezler, susuzluklarını sulu şeylerle giderirler), inançlarına göre Ali'nin doğum günü sayılan nevruzu kutlamak, tarikat kardeşleriyle muhabbet (dem) sofralarına oturmak, Bektaşî nefesleri okumak, ney çalmak. Bektaşilerin Hıristiyanlıktan aldıkları ayinler arasında Teslis (Allah, Muhammed, Ali), birlikte yemek için ekmek, şarap ve peyniri parçalara bölmek, kadınlar için örtünme yasağı, kadın erkek arasında eşitlik, ruhbanlık ve bekâr yaşamak, Muharremden sonra baba katında günah çıkarmak, tenasühe inanma (Bektaşilerin çoğu insanın ölümünden sonra insan, cansız veya bitki şeklinde hayatına tekrar devam erecek, fakat kemale erip Hakk'a kavuşan kimseler artık bu dünyaya dönmeyecekler) gibi şeyler gösterilebilir. Bektaşilerde ahlak şu cümlede özetlenmiştir: " Eline, diline, beline..." Onlara göre kâmil insanlar şeriata fazla önem vermezler ve şöyle derler: " Kendini bilene babasının kanı helâl, kendini bilmeyene annesinin sütü haramdır."

Bektaşilerin temel inançlarından biri de nefisle savaşmak, Allah'tan korkmak ve ümitli olmaktır. Bu konularda Kuran ayetlerine dayanırlar. Aşk, şevk, safa ve kanaat onlar için önemlidir. Onların davranış ve huyları olarak edep, günahattan sakınma, şükür, hayâ, civanmertlik, uyum, fakirlik, marifet ve kendini bilme gibi şeyleri sayabiliriz. Aynı şekilde "Kendini bilen Tanrı'yı bilir" cümlesi onların katında saygındır. Tevazu, başkalarının kusurunu aramaktan sakınma, zora başvurmama ve hoşgörü vs. Bektaşilerin diğer ahlaki değerlerindedir.

B. Rütbelerin Sıralaması:

Bektaşi fırkasında beş makam vardır: 1) *Muhip*: Babalardan birine irade dizginini veren kimse. 2) *Dervişlik*: Erkek muhiplerden dervişliğe girmek isteyen bir kimse külâh giyerek bir tekkeye girer. Bu kimse satın almak, çobanlık yapmak ve tekkenin dışındaki diğer işleri üstlenmek gibi işler yaparak liyakatini ispatladıktan sonra dervişlik makamına ulaşır. 3) *Babalık*: Muhiplerin halifeden niyazı veya yazılı isteği durumunda derviş, babalık rütbesine kavuşarak muhip ve derviş yetiştirme izni alır. 4) *Mücerretlik*: Mücerretliğe karar veren evlenmemiş derviş veya baba, saçlarını tıraş ettirip sağ kulağını deldirerek kendisini daimi olarak tarikate vakfetmiş olur. 5) *Halife*: Üç mücerret baba, icazetname vererek bir babayı hilafet makamına çıkarabilir.

Ayrıca Bektaşi tarikatinde üç çeşit mürit vardır: 1) *Mutlak müritler*: Kayıtsız şartsız Bektaşi tarikatine girmiş olanlar. 2) *Mecazi müritler*: Mürşide bağlılığını ikrar etmiş olanlar. 3) *Mürtet müritler*: Tarikatlerinden şek ve şüphe eden ve halifeye yüz çeviren kimseler.

C. Giysi ve Araçlar:

Bektaşilerin hırkası beyaz renkli ve diğer dervişleri hırkası gibi yakasızdır. Eskiden onlar başlarına Elif-i Horasanî denilen bir külâh giyerlerdi. Güya Şems-i Tebrizî de o külâhı giymişti. Elif-i Horasanî külâhı beyaz renkli kubbesi (en üst kısmı) dört dilimli ve baş kısmı düğmelidir. Diğer külâhlarının adı da Celalî(Hüseyinî)dir. Bu külâhın kubbede 12 ve lengerde (alt kısımda) dört dilimi vardır. 12 dilim, 12 İmama inanma sembolü; dört dilim ise şeriat, tarikat, marifet ve hakikat gibi dört temel aşamayı gösterme alametidir. Bektaşilerin Elif ve Edhemî dedikleri başka külâhları da vardır.

Bektaşiler teslim taşı denilen yuvarlak bir taşı, bir iple boyunlarına takar, geniş ve kalın bir kemeri, kaytanla birlikte bellerine ve teslim taşından daha büyük bir taş olan Pahleng'i de kuşağın yukarisına bağlarlar.

Bektaşilerin diğer giyim ve kuşamları arasında ise habbe, kamberiye, tigbend, cilbend, cemceme, iki ağızlı teber, keşkül, bıçak ve çatal gibi şeyler sayılabilir.

Dergâh ve Tekkeler: Mevlevilikte olduğu gibi Bektaşilikte de düzenli ve teşekküllü tekkeler, tarikatlerini tanıtmak için önemli bir rol oynamıştır. En eski Bektaşi tekkesi, kuruluş tarihi bilinmeyen Karahöyük (Hacim) köyü tekkesidir. *Vilayetname*'ye göre Hacı Bektaş'ın öldüğü sırada orada onun adını alan basit bir tekke bulunuyordu. Osmanlı Padişahı I. Sultan Bayezid (791-805 / 1388-1402) Hacı Bektaş'ın kabri üzerine kurşundan bir kubbe, II. Sultan Murad(824-848/1421-1444, 850-855 /1446-1451) da onun yanına tekke ve cami yaptırmıştır. Ankara Müzesinde 925 Zilkade (Kasım 1519) ayında Kılıç Abdal adında biri tarafından Hacı Bektaş türbesine vakfedilmiş bir tas bulunmaktadır. Hiç şüphesiz ilk Bektaşilerin tekkesi sonraki tekkelerle aynı değildi ve değişikliklere uğramıştır. Bektaşi taraftarları tekkeye hazret derlerdi. Dervişler, tekkelerde liyakatlerine göre rehberlik, meydancılık, kahvecilik, mutfakçılık ve azıkcılık yaparlardı. Bektaşi tekkeleri arasında Hacı Bektaş Tekkesi, Kerbelâ Tekkesi, Mısır'da Kaygusuz Abdal veya Kaygusuz Tekkesi ve Dimetoka Tekkesi Bektaşililiğin en önemli tekkeleri idi ve buralarda halife otururdu. Başlangıçta tekke kurulmasının bir takım kuralları vardı ki bunlar sonraları ortadan kalmıştır. Babalık makamına ulaşan bir kimse, bir tekkeye sahip olabilir veya kendi evini tekke yapabilir. Bugün Bektaşi tekkeleri Arnavutluk ve Mısır'da varlığını devam ettirmektedir. Kırşehir'deki Hacı Bektaş Türbesi bu tarikatın taraftarlarının ziyaret yeridir.

Metinler, Eserler ve Önemli Bektaşî Şahsiyetler:

Bektaşî tarikatı Türkçe, Farsça, Arapça ve özellikle de Arnavut diliyle yazılmış zengin bir edebiyata sahiptir. Arnavutluk'ta Bektaşî tekkelerinin kapatılmasından (1967) önce bu tarikatın taraftarları tekkelerde düzenlenen şiir okuma toplantılarına katılırlardı. Tarikatın öğretilerinin çoğu onların şiirlerinde kendini göstermiştir. Çünkü Bektaşîlerin inancına göre nazımın yeri nesirden daha yüksektir. Bektaşîlerin şiirleri Türk ve Arnavutluk edebiyatını çok etkilemiştir.

Hacı Bektaş'a Arapça *Makalat* kitabı nispet edilir. Aslı elde bulunmayan bu kitap belki de kaybolmuştur. *Makalat*'ın en meşhur manzum Türkçe çevirisi, kendisi Mevlevî tarikatının mensubu olan IX./XV. yüzyıl şairi Hatiboğlu'nun çevirisidir. Bu kitabın şeriat, tarikat, hakikat ve marifet başlıklı dört bölümü vardır. Her bölümde ölümden, gönül ahvalinden, tasavvuftan, zühtten, ariften, muhipten söz edilmiş ve insanın makamı övülmüştür. Ayrıca Hacı Bektaş Veli'ye ait olan *Makalat-i Gaybiyye ve Kelimât-i Ayniye*⁷ (Belki de *Makalat*'ın kendisi olabilir) adlı kitap, 3451 numarayla Merkezi Kütüphanede ve Tahran Üniversitesi Esnat (Belgeler) Merkezi'nde korunmaktadır. Kitap nazım ve nesir iki risaleyi içermektedir. Hacı Bektaş'ın öğrencilerinden ve müritlerinden biri tarafından yazılmıştır.

Erkânname, Bektaşî Erkânını tanıtan en eski eserdir. Bundan başka elde VIII./XIV. yüzyıla ait *Makalat*'tan seçmeleri içeren yazarı bilinmeyen bir kitap bulunmaktadır. Bu kitap ayrıca hırka, sakalık ayini, kemer bağlamak, dört tekbir, gülbank ve bunlar gibi konulara işlemektedir. Bektaşîlerin ilk edebî eseri Said Emre'nin şiirleridir.

Arnavutluk Bektaşîlerinin İlk şairlerinden biri Hâkim Ekber olarak bilinen Baba Sersem Ali'dir. O, Kanuni Sultan Süleyman'ın (926-974/ 1520-1566) vezirliğini yaparken kendisini tamamen Bektaşî tekkelerinin hizmetine vermek için vezirlikten ayrılmış ve ölümüne (1559) kadar da Bektaşî hareketinin önderi olarak kalmıştır.

X./XVI. yüzyılda Kaygusuz Abdal, XI./XVII. yüzyılda Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet ortaya çıktı. Sonraki Bektaşî şairleri, aşağı yukarı bunların mazmunlarını tekrar ettiler.

İtikatları, sünnetleri, Ehlibeyt'e muhabbet sözlerini ve bilhassa İmam Hüseyin'in başına gelen felâketleri anlatma konularını ele alan Bektaşî şiirleri, Arnavutluk kültürüne büyük bir etkide bulunmuştur. XIII./XIX. yüzyıl sonlarının Arnavutluk şairlerinden Baba Kemaleddin Şemimî, Bektaşî inançlarının Arnavutluk halkı arasında yayılması konusunda çok faaliyet gösterdi. O, her zaman İmam Hüseyin gibi şehit olmayı isterdi. Sonunda o, bir gün tekkenin penceresinin önünde Bağdatlı Fuzulî'nin *Hadikatü's-Süeda* kitabından İmam Hüseyin'in şahadeti konusunu okurken iki kurşunla yere düştü.

Bektaşîlerin büyük edebî eserlerinden birisi de Arnavut diliyle ve Arap yazısıyla 1258/1842 yılında Talib Fraşeri tarafından söylenmiş hamasi bir manzume olan *El-Hadika*'dır. Bu eser, 65 bin beyit olup Kerbela destanı ve İmam Hüseyin'in yiğitlikleri hakkındadır. *El-Hadika*, Arnavutluk destan şiirinin ilki ve en uzunudur. Bu sebeple onun Arnavutluk edebiyatında çok kıymetli bir yeri vardır.

Bektaşî şairi Naim Fraşeri (1280-1317 / 1863-1899) de Arnavutluk diliyle Kerbela olayı hakkında bir manzume kaleme almış, bu eserinde XIII./XIX. yüzyılda Arnavutluk'un en büyük ve en son Farsça söyleyen şairi olan olarak, Hz. Hüseyin'in ve Abbas b. Ali'nin yiğitliklerini övmüştür.

Bu tür aşure edebiyatından başka Bektaşîler, Hz. Ali'nin kahramanlıkları ve kerametleri hakkında Arnavutluk halk edebiyatına girmiş olan birçok hikâye nakletmişlerdir. Arnavut Bektaşî şairlerinden ve ediplerinden Baba Adem Vicahî (1258-1345 / 1842-1926) ile Arnavutluk bağımsızlığı için savaşınlardan Baba Ahmed Turani; hayatını Arnavutluk halkının uyanışına vakfetmiş ve iki defa Yunanlı güçlerin eline esir düşüp hapsedilmiş olan

⁷ Bu kitap Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi tarafından aslı ve Türkçe çevirisiyle birlikte yayınlanmıştır: Hacı Bektaş Veli, *Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye*, Ankara 2004

Baba İbrahim; Arnavutluk'un bağımsızlığı uğrunda çok çalışmış, ömrünün uzun yıllarını zindanda geçirmiş olan Baba Salih; Baba Abdullah Melçani (1852); Türkçe, Farsça ve Arapça dillerine hakim olan ve Arnavutluk'un bağımsızlığı yolunda Yunanlılardan çok eziyet gören Baba Selim Ruhî, Kerbelâ destanı hakkında bir manzume yazmış olan Baba Ali Tumuri; Baba Meliç(Yirminci yüzyılın başları); Arnavutluk Komünist devriminden sonra Mısır'a göç edip Kahire tekkesinin babası olan, 1957 yılında Mısır güvenlik kuvvetleri tarafından tekkesine el konulunca düştüğü büyük üzüntüden hastalanıp ölen (1961) Baba Ahmed Sirri gibi kimseleri burada anmak gerekir⁸.

Vilayetname ve *Vücutnâme* Bektaşilerin okudukları kitaplardandır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Nur Baba* adlı romanında Bektaşiliğin sufiyane örf ve âdetlerini alaya almış, onları Türkiye aydınlarının bakış açılarına hedef yaparak yargılamıştır.

---

⁸ Bu konuda bak. Muhammed Movako *Arnavutluk'ta Bektaşi Edebiyatı*, çev: Mürsel Öztürk, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, yıl:6, Yaz 99/10, s.51-60

KAYNAKLAR:

- Abdülkerim-i Golşenî. (1354). Ferheng-i İran der Kalemrov-i Torkan. Tahran.
- AJEND, Yakub. (1364). Gosterde-i Târih ve Edebiyat, Tahran 1364 Ş.
- AJEND, Yakub. (1369). Hurufiyye der Târih, Tahran.
- BROWN, E. (1357). Târih-i Edebî-i İran, Fars çev: Ali Asgar Hikmet, Tahran.
- BROWNE, Edward. (1365). Niviştehâ-yi Hurufiyân ve İrtibâtât-i Anân bâ Tarike-i Derâviş-i Bektaşî, Ferheng-i İran-Zemin.
- Davud-i İsfehânî. (1367). Seyrî der Efkâr-i Bektaşîye, Armağan 58. yıl, sayı:5, Murdad.
- EFLAKÎ, Şemseddin Ahmed. (1362). Menâkibü'l-ârifin, Tahran.
- EL-ŞİBÎ, Kâmil Mustafa. (1359). Teşeyyu' ve Tasavvuf, Fars. Çev: Ali Rıza Zekavetî-yi Karagözlü, Tahran.
- Emin-i Riyahî, (1368). Muhammed. Sefâret-i İstanbul.
- Emin-i Riyahî. (1369). Muhammed. Zebân ve Edeb-i Fârsî der Kalemrov-i Osmanî, Tahran.
- Encyclopaedia of İslam.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki. (1363). Mevlâna Celaleddin, Zindegânî, Felsefe, Âsâr ve Guzideî ez Ânhâ, Fars. Çev: Tevfik Subhanî, Tahran.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki. (Tarihsiz). Mevleviyye ba'd ez Mevlâna, Fars. Çev: Tevfik Subhanî.
- Hac Zeynelabidin-i Şirvanî. (Tarihsiz). Bustânü's-Seyahe.
- HİYAVÎ, Rovşen. (1379). Hurufiyye: Tahkik der Tarih ve Ara ve Akaid, Tahran.
- KİNROSS, Lord. (1373). Kurun-i Osmanî, Fars. Çev: Pervane-i Sitarî, Tahran.
- Masum-i Şirazî, Muhammed. (1339-1345), Taraîkü'l-Hakâyik.
- Muderrisî-i Çehardehomî, Nureddin.(1360) Silsilehâ-yi Sufiye-i İran, Tahran.
- PURGSTALL, Hammer. (1367). Târih-i İmparatorî-yi Osmanî, Fars. Çev: Mirza Zeki Aliabadî, Tahran.
- RECEBAGIÇ, Yaşar. (1379). İranşinasî ve İranşinâsân der Kalemrov-i Yugoslavi-yi Pişin, Fars. Çev: Cemşid Moazzamî-yi Guderzî, Tahran.
- Sa'id-i Nefisî. (1372). Serçeşme-i Tasavvuf der İran, Tahran.
- Said-i Nefisî. (1363). Târih-i Nazm u Nesr der İran, Tahran.
- SCHİMMEL, (1374). Eb'ad-i İrfanî-yi İslâm, Fars. Çev: Abdülkerim-i Gevahî, Tahran 1374.
- SOBHANÎ, Tovfik ve Kasım-i Ensarî. (Tarihsiz). Hacı Bektaş-i Veli ve Tarikat-i Bektaşîye, neşriye-i Danişkede-i Edebiyat ve Ulum-i İnsanî-yi Tebriz, sâl-i bist u heştom, Şomâre-i Moselsel.
- TEMİMDARÎ, Ahmed. (1368). İrfan ve Edeb der Asr-i Safevî, Tahran.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- Vahid-i Emirî. (1367). Edebîyât-i Bektaşîye der Albanî, Keyhân-i Ferhengî, sal-i pencom, şomare-i 5, Mordad.
- Zabihullah-i Safa. (1371). Târih-i Edebiyat der İran, Tahran.
- ZERRİNKUB, Abdu'l-Hosiyin. Erziş-i Miras-i Sufiye, Tahran 1344 Ş, s.84;